

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Загальна постановка проблеми. Світова система освіти переживає сьогодні глибоку кризу, зумовлену тим, що її традиційні цілі, зміст і характер перестали відповідати новим реаліям сьогодення. А ці ж реалії являють собою надзвичайно складну сукупність глобальних проблем, які загрожують самому існуванню людської цивілізації. До того ж, істотно прискорюється темп змін, яких зазнає світ, так що люди часто не встигають навіть осмислити їх сенс. Тому перед педагогічною наукою і практикою вкрай важливою проблемою постає розробка і впровадження нової освітньої парадигми, яка б забезпечила можливість задовольнити нові, більш складні вимоги до освіти та його очікування. Успішне розв'язання цієї проблеми передбачає чітке бачення самої сутності та призначення сучасної освіти і всієї гами її суспільних функцій, якими вони мають бути в умовах все більш відчутного сучасного інноваційного розвитку. А це бачення може забезпечити звернення до філософії освіти.

Це означає, що освіта вимагає свого серйозного переосмислення як один з надзвичайно важливих екзистенціалів буття суспільства та як специфічний соціальний феномен. Дійсно, сучасне суспільство вже аж ніяк не може існувати без системи освіти, призначення якої полягає у підготовці підростаючих поколінь до успішного життя й діяльності у цьому суспільстві. Але це класичне визначення сьогодні слід вживати досить обережно, оскільки фактично освіта готує людину до умов майбутнього суспільства, яких ми в принципі не може достеменно знати і лише вгадуємо певні його розмиті контури.

Отже, порушена проблема ускладнюється ще й певною невизначеністю цілей, напрямків й відповідно засобів її ефективного розв'язання.

Аналіз наукових публікацій з проблеми переконливо свідчить про те, що її важливість та актуальність все більш осмислюється як філософами, так і педагогами. Підтвердженням можуть слугувати хоча б роботи В. Андрущенка,

Б. Гершунського, Е. Гусинського, Т. Вороніної, О. Дольської, С. Клепка, В. Кременя, М. Култаєвої, В. Лутая, П. Матвієнка, М. Михайлова, С. Сисоєвої, Ю. Турчанінової та інших. Вони аналізують соціальну сутність і функції освіти, причини і прояви її кризи розглядають можливості і шляхи ефективного подолання цієї кризи. При цьому філософія освіти розглядається як надійна методологічна основа педагогічної науки, яка має використовуватися в процесі розробки нової освітньої парадигми.

Як спеціально підкреслює В. Огневюк, дослідження феномену освіти, здійснювані філософією, піднесли саму ідею освіти до рівня вселюдського феномену, проте філософія, в силу вже самої своєї місії, не досліджує специфічні проблеми, що належать до інших галузей знання, якщо, звичайно, вони не розкривають загальні тенденції розвитку.

В той же час існують й інші погляди на саму сутність філософії освіти. Наприклад, В. М. Розін вважає, що «філософія освіти — це відповідь на кризу освіти, кризу традиційних наукових форм її осмислення та інтелектуального забезпечення, вичерпність основної педагогічної парадигми». На його думку, «філософія освіти обговорює граничні основи освіти і педагогіки: місце і смисл освіти в культурному універсумі життя, розуміння людини та ідеалу освіченості, смисл і особливості педагогічної діяльності і т. ін. Методологічна і, зокрема, проектна орієнтація філософії освіти зумовлює обговорення шляхів і способів розв'язання кризи освіти і образ нової школи». Характерно, що з цих (узагалі цілком правильних) міркувань автор виводить парадоксальне твердження, що «філософія освіти — це і не філософія, і не наука». Його не може виправдати навіть зауваження дослідника про те, що «вона використовує підходи і знання всіх рефлексивних дисциплін — методології, філософії, аксіології, історії, культурології» [1, с. 12].

Як це не дивно, навіть такі відомі філософи і педагоги, як В. Андрущенко, Л. Губерський та М. Михальченко пишуть, що «суспільствознавцям потрібно проаналізувати саму «філософію» освіти, якщо вона взагалі існує. Якщо ж її нема, то слід створити таку, що відповідатиме інтересам України, викликам

науково-технічного прогресу» [2, с. 530]. Тут звертає на себе, по-перше, те, що поважні автори піддають сумніву існування філософії освіти, а по-друге, те, що вони наводять саме слово філософія у лапках, що тільки посилює підкреслений їх сумнів у реальності й дієвості цього поняття.

Сьогодні, в умовах істотних змін суспільного буття, як ніколи раніше, виникає необхідність критичного аналізу стану освіти і розуміння її цілей самими освітянами і споживачами її послуг, аналізу освітньої політики держави та її впливу на реальний характер функціонування і розвитку соціуму. Так, на наше переконання, всезагальна доступність вищої освіти не тільки девальвує її цінність, але й наносить непоправної шкоди суспільству. Дійсно ціла армія абсолютно некомпетентних, зате дипломованих «фахівців» без належних знань не тільки гальмує розвиток країни, але й демотивує навчально-пізнавальну діяльність дійсно здібних учнів і студентів. Вона розмиває важливий прошарок інтелігенції, інтелектуальної еліти країни, посилює бездуховність.

Карл Ясперс, один із засновників екзистенціалізму, детально аналізуючи духовну ситуацію, пише про нівелювання освіти, особливо в процесі спеціальної підготовки. На його глибоке переконання, «в існуванні масового порядку всезагальна освіта наближається до *вимог середньої людини*. Духовність гине, поширюючись в масі, раціоналізація, доведена до грубої моментальної доступності розсудку, привносить у кожную сферу знання процес збіднення». Вчений підкреслює, що «з нівелюючим масовим порядком *зникає той освічений шар*, який на основі постійного навчання отримав дисципліну думок і почуттів і здатний відгукуватися на духовні творіння» [3, с. 159].

Інноваційний же характер світового суспільного розвитку вимагає нової якості підготовки фахівців. Компетентнісний підхід став природною реакцією на цю вимогу. Однак, на жаль, він ще недостатньо розроблений як дидактично, так і методично і тим більш методологічно. Хоча вже те, що випускник вищої школи має отримати високу не тільки професійну, а й соціальну компетентність може вважатися безсумнівним позитивом. Разом з тим, в наявних публікаціях відсутня детальна інформація про сутність і зміст соціальної компетентності, а

практика освіти не сприяю оволодінню студентами логікою науково-технічного і соціального прогресу. В результаті вони виявляються не готовими до змін.

Таким чином, **невирішеними аспектами проблеми** постають, на наш погляд, відсутність чіткого розуміння принципальних основ нової освітньої парадигми, сутності і напрямків реформування освіти взагалі й трансформації її соціальних функцій, зокрема. Крім того, вимагає глибокого філософського осмислення призначення освіти в умовах інноваційного розвитку суспільства та її відповідальності за долю людської цивілізації.

Без пошуку чітких відповідей на ці та деякі інші фундаментальні питання неможливо сформулювати дієві рекомендації для освітньої практики, які були б спрямовані на ефективне розв'язання кризи освіти й успішне вирішення нею тих складних і відповідальних завдань, які постають перед нею в сучасних умовах. Тим більш, що й само суспільство не може належним чином поставити ці завдання й висунути цілісну сукупність вимог до освіти.

Мета статті полягає у спробі проаналізувати з позицій філософії освіти, якими мають бути основні напрямки трансформації соціальних функцій освіти як специфічного суспільного утворення в умовах інноваційного розвитку суспільства. Мається на увазі визначення цілей, завдань і характеру освіти, які б адекватно відображали суспільні очікування й відповідали реаліям не тільки сьогодення, а й принаймні найближчого майбутнього. Іншими словами, яким чином освіта може перетворитися на адаптивну самокеровану систему. При цьому під адаптивністю і самокерованістю мається на увазі здатність освіти не тільки «підстроюватися» під вимоги суспільства, але й активно формувати ці вимоги відповідно до логіки науково-технічного і соціального прогресу. Цілком очевидно, що необхідною умовою для цього має бути вихід на якісно новий рівень педагогічної науки і підготовки професійних педагогічних кадрів.

Виклад основного матеріалу. Інноваційний розвиток характеризується стрімким збільшенням обсягу наукових знань, прискоренням їх трансформації у технології і швидким старінням. Водночас це породжує істотні зміни самого характеру суспільного буття. Тому не тільки нових знань та умінь майбутнє

суспільство вимагатиме від своїх громадян, а й змінюватиме їх життєві цілі й цінності, світоглядні позиції та моральні принципи, естетичні смаки та ідеали. Ось чому чи не основними соціальними функціями освіти постають, по-перше, озброєння молоді базовими знаннями, уміннями й навичками, по-друге, прищеплення їй уміння і глибокої внутрішньої потреби у постійному самонавчанні, самовихованні, саморозвитку та самовдосконаленні протягом всього активного трудового життя, по-третє, розвиток порядності, духовності та відповідальності. Не менш важливою не тільки продовжує лишатися, але й набуває нових сенсу і значущості традиційна соціальна функція освіти з культуро творення і формування соціокультурного простору.

Її роль істотно посилюється через небезпечне поширення технократизму мислення, нехтування духовністю і, як наслідок, втратою відповідальності людини за можливі результати і наслідки своїх дій і рішень. Ускладнення ж суспільних умов життя й діяльності та використовуваних технологій вимагає глибокого усвідомлення необхідності гуманістичної спрямованості як самої діяльності, так і техніки й технології. Посилення особистої відповідальності має стати імперативом і для їх розробника, і для користувача. Її ж формування тісно пов'язано з формуванням і розвитком духовного світу людини, що теж постає вкрай важливою соціальною функцією освіти.

Реалії сьогодення й певна невизначеність майбуття посилюють потребу і в такій соціальній функції освіти, як розвиток самостійного творчого мислення, уміння орієнтуватися у складних проблемних ситуаціях і знаходити інноваційні ефективні шляхи і способи успішного їх розв'язання. Ця функція уявляється подальшим розвитком традиційного завдання освіти з підготовки людини до свідомої компетентної участі у спільній з іншими людьми суспільно значущій діяльності та у її невинному особистісному і професійному розвитку. На жаль, розвиток техніки і технологій породжує у декого ілюзію їх всемогутності. При цьому людина зводиться до одного із структурних елементів, як прийнято говорити, людино-машинної системи.

Рішуче відкидаючи цей підхід, відомий фахівець з соціальної філософії В. П. Андрущенко підкреслює, що «історію творять люди, а не машини. Водночас людина досягає свободи, не ігноруючи роль техніки, а розумно використовуючи її, створюючи суспільство, вільне від усіх форм відчуження, в тому числі й відчуження машини. Машинний фетишизм не повинен заступати машинами людину та її суспільні відносини. Майбутнє належить людям, які володіють машинами такою самою мірою, як і власними суспільними відносинами» [4, с. 381]. Отже, сьогодні ще однією важливою соціальною функцією освіти, насамперед технічної, постає її олюднення та подолання технократизму мислення і діяльності фахівців. Однак це зовсім не означає якоїсь відмови від творчого підходу інженерів і техніків до своєї професійної діяльності й подальшого удосконалення техніки. Це означає, що вони у своїй діяльності повинні прагнути до гармонізації відносин у квадрії «людина-суспільство-природа-техносфера».

Це уявляється тим більш необхідним, що, як вказують С. П. Мовчан та О. К. Чаплигін, «соціальна практика з очевидністю довела, що технічний прогрес не тільки радикальним чином удосконалює суспільство, але й здатен призвести до непоправних, трагічних наслідків у розвитку всієї людської цивілізації». Автори підкреслюють, що «про це, зокрема, свідчать суперечливі оцінки перспектив розвитку науки та техніки в сучасній філософії та соціології» [5, с. 49]. Вважаємо за необхідне додати, що не тільки оцінки перспектив, але й реалії сьогодення переконливо свідчать про подвійність ролі переважної більшості видів техніки й технологій. Йдеться про і конструктивні, і деструктивні їх можливості, і майже завжди негативний вплив на навколишнє природне середовище.

Сьогодні людство взагалі опинилося на своєрідному роздоріжжі. Вибір стратегії подальшого розвитку цивілізації є вкрай відповідальним, оскільки за багатьма авторитетними оцінками при збереженні існуючих тенденцій розвитку нас чекають вичерпання багатьох природних ресурсів вже у цілком осяжній перспективі, вкрай несприятливі кліматичні зміни і катастрофічне забруднення

довкілля. Зумовлені цими обставинами, загострюватимуться міжнаціональні, міждержавні, міжконфесійні та інші конфлікти, посилюватиметься небезпека ядерної війни, в якій не може бути переможців. Для того, щоб уникнути цих катаклізмів, необхідно істотно посилити таку вкрай важливу соціальну функцію освіти, як виховання у людей з самого дитинства толерантності й розуміння того, що планета Земля – наш спільний дім.

У кожного має бути сформовано на рівні морального імперативу глибоке розуміння того, що альтернативою злагоді, й миру і співробітництва між народами і державами, спільної турботи про цей дім може бути тільки його руйнування і взаємне знищення. В освіті необхідно розробити, запровадити і послідовно здійснювати системний вплив не тільки на учнів і студентів, а й на їх батьків, спрямований на гуманістичне виховання підростаючих поколінь та прищеплення їм толерантності, духовності й відповідальності на всіх щаблях – від сімейної до післядипломної освіти.

Якщо звернутися до більш близької тематики – тривалої і глибокої кризи, яка в нашій країні вже набула системного характеру, можна дійти висновку, що глибинною причиною цієї кризи необхідно вважати незадовільні результати діяльності системи освіти. Дійсно, всі ті керівники різних рівнів і всі виконавці, що довели країну до кризи й не зуміли вивести її з цієї кризи, навчалися й виховувалися в системі освіти. І виявляється, що їх професійна компетентність є недостатньою, як і їх відповідальність за свої дії та рішення. Отже функції освіти з навчання, виховання, особистісного розвитку та соціалізації молоді мають бути переосмислені, а їх реалізація повинна стати цілеспрямованою і здійснюватися буквально кожним педагогом належно від того, яку дисципліну він викладає. Для цього необхідно прищеплювати йому почуття його особистої відповідальності за якість підготовки студентів.

Аналіз досліджень і численних публікацій з філософії освіти дозволяє стверджувати, що ця специфічна галузь цілісної системи філософських наук не тільки сформувалася, а й набула чіткої внутрішньої структури. Тому з повним правом можна говорити про онтологію і гносеологію освіти, про її аксіологію

та герменевтики. Однак їх розвиток не буде достатньо плідним, якщо кожен педагог час від часу не прагнучиме осмислити сутність і соціальну значущість своєї діяльності й не шукатиме шляхів і засобів її постійного удосконалення. Вкрай важливого значення набуває логіка освіти, яка виступає методологічною основою педагогічної майстерності.

Досвід викладання автором курсу філософії освіти магістрам з педагогіки вищої школи переконливо свідчить про істотний інтерес до цього матеріалу з боку слухачів. Його вивчення здійснюється в діалоговому режимі, що сприяє розвитку у них як культури філософського мислення, так і формуванню чітких методологічних принципів своєї педагогічної діяльності, світоглядних позицій, моральнісних поглядів і переконань. Виникає розуміння того феномену, який свого часу І. А. Зязюн називав красою педагогічної дії і в якому тісно переплітаються аксіологія і логіка освіти, її етика і естетика. В результаті курс набуває необхідності цілісності й системної єдності.

Сьогодні виключно важливу роль має відігравати телеологія освіти як філософське вчення про цілі. Адже в умовах компетентнісної парадигми вже недостатньо орієнтуватися тільки а сприйняття і запам'ятовування студентами навчального матеріалу. Прискорення темпів його старіння й оновлення висуває перед освітою і освітянами необхідності прагнути до забезпечення осмислення та розуміння не тільки цього матеріалу, але й його обмежень та провідних світових тенденцій розвитку відповідної галузі. Як свого часу говорив І. Кант, не філософії слід навчати, а філософствуванню, так і в інших сферах знань слід навчати мисленню і розумінню. Необхідно переходити від викладу фактажу до навчання методам його отримання.

Успішне розв'язання цих завдань уявляється неможливим без істотного розширення мотиваційної сфери студентів. На жаль, проблематика мотивів та мотивації сьогодні ще недостатньо вивчається філософією взагалі й філософією освіти зокрема. Вона активно досліджується переважно у площині психології. Отримані тут результати мають бути активно переосмислені філософією освіти і пов'язані з забезпеченням ціннісного її сприйняття студентами і суспільством.

Висновки. Викладені тут міркування ґрунтуються на піввіковому досвіді педагогічної діяльності автора у вищій школі, на спробі його осмислення та узагальнення, на результатах численних теоретичних і прикладних досліджень. Все це дозволяє дійти таких висновків. По-перше, необхідність трансформації і самої освіти, і її соціальних функцій об'єктивно зумовлена тими змінами дійсно тектонічного характеру, які відбуваються практично у всіх сферах суспільного буття і які несуть не тільки безсумнівні позитиви, але й потенціальні загрози самому існуванню людської цивілізації. По-друге, забезпечення відповідності цілей, змісту і характеру освіти та її соціальних функцій новим реаліям і суспільним вимогам має перехід до принципово нової освітньої парадигми. По-третє, успішне формування і впровадження цієї парадигми має ґрунтуватися на чітких принципах і положеннях сучасної філософії освіти.

Напрямами подальших розвідок уявляються, по-перше, філософське осмислення основних векторів трансформації суспільства й відповідних соціальних функцій освіти. По-друге, набуває характеру невідкладної потреби визначення цілей і характеру освіти в умовах інноваційного розвитку. По-третє, важливого значення набуває визначення завдань, функцій та інструментарію освіти у забезпеченні відновлення як рівня духовності суспільного буття, так і авторитету самої освіти в суспільній свідомості.

Список літератури: 1. Розин В. М. Предмет и статус философии образования / В. М. Розин // Философия образования: Сборник научных статей. – М.: Фонд «Новое тысячелетие», 1996. –С 7-21. 2. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К.: Знання України, 2002. – 580 с. 3. Ясперс К. Духовная ситуация времени / Карл Ясперс; пер. с нем. – М.: АСТ, 2013. – 285 с. – (Новая философия). 4. Андрущенко В. П. Історія соціальної філософії. (Західноєвропейський контекст): Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. П. Андрущенко. – К.: Тандем, 2000. – 416 с. 5. Мовчан С. П. Основи філософії техніки та технології: навчальний посібник / С. П. Мовчан, О. К. Чаплигін. – Харків: Форт, 2013. – 316 с.